

Kirkerom – liturgi – kosmologi. Et samisk perspektiv

1. Innledning

I Den norske kirke har gudstjenester i samiske menigheter i all hovedsak blitt holdt i tradisjonelle kirkebygg og gudstjenestene blitt forrettet i sterk lojalitet til kirkens nedarvede liturgier. Dette er fortsatt hovedregelen i samisk kirkeliv og gjelder i særskilt grad i læstadiansk pregede områder. I dette ligger en sans og respekt for det hellige rommet, for ritualets kraft og kirkens tradisjon og teologi, og jeg anser dette som en viktig verdi i samisk kirkeliv.

De siste årene har vi imidlertid også sett en viss nyorientering og utforsking av andre muligheter i samisk gudstjenesteliv, ikke minst ved at *lávvu* (uttales: “lavvo”), det tradisjonelle samiske teltet, er blitt tatt i bruk som gudstjenesterom (jf. Jernsletten 2009). I dette foredraget vil jeg dele med dere noen av mine refleksjoner som samisk prest og teolog i møte med dette rommet i gudstjenesten. Min erfaring har nemlig vært at møtet med *lávvu*ens rom, tradisjoner og symbolunivers har gitt nye perspektiver på liturgien – og på samspillet mellom liturgi og gudstjenesterom. En del av denne erfaringen har dessuten vært en opplevelse av at *lávvu*en i større grad inviterer skaperverket inn som en del av det meningsuniverset som omfavnes i gudstjenesten.

Dette er altså det konkrete utgangspunktet for den litt abstrakte overskriften for mitt foredrag: *Kirkerom – liturgi – kosmologi*. Jeg ønsker å introdusere for dere noe av det meningsunivers og de liturgiske mulighetene som *lávvu*en inviterer til. Og jeg vil bruke det som et utgangspunkt for en videre refleksjon om forholdet mellom kirkerom, liturgi og kosmologi.

Men hva menes med så “kosmologi” i en gudstjenestesammenheng? Det er behov for å si noe om det, før vi går videre.

Kosmologi og liturgi

“Liturgisk kosmologi” er et uttrykk jeg har plukket opp hos amerikaneren Gordon Lathrop, som er en av de fremste lutherske liturgikerne i vår tid. Lathrop har skrevet

en triologi i liturgisk teologi hvor bøkene heter henholdsvis *Holy Things*, *Holy People* og *Holy Ground*. Mens han i den første boka fokuserer på grunnelementene i den kristne liturgien, det vi gjerne kaller *ordo*, og i den andre boka fokuserer på det gudstjenestefeirende fellesskapet, så vier Lathrop den tredje boka til det han kaller *liturgisk kosmologi* (Lathrop 2003).

“Kosmologi” betyr “lære om verden”,¹ og Lathrop sier at liturgisk kosmologi handler om *den erfaringen av verden* som gis oss gjennom gudstjenesten. Det handler videre om den *refleksjonen vi gjør oss* over denne liturgiske erfaringen. Et hovedspørsmål for Lathrop i *Holy Ground* er følgende: Hvilke kosmologiske ansatser – hvilken erfaring av verden gis vi – eller gis vi ikke – gjennom våre gudstjenester? Og hva er følgene av dette? (Lathrop 2003: 20) Ifølge Lathrop er spørsmålet om en ordnet verden, om vern av jorda, om felles symbolverdener, om kosmologi, presserende i vår tid. Og han understreker at den kristne gudstjenesten derfor skulle *hjelp oss til å se, forstå, verne om og leve i verden* (Lathrop 2003: ix).

Religiøse ritualer innebærer en type “map-making”, ifølge Lathrop (Lathrop 2003:58-59). Ritualene er med på å skissere kart over virkeligheten. Det finnes mange slike eksempler på kosmologisk “map-making” i vår tid, sier han; både sekulære og religiøse. Og midt i denne “kart-skapingen” står altså den kristne gudstjenesten. Men her har Lathrop i utgangspunktet et ganske kritisk perspektiv. For, sier han: det er et problem at vi har latt våre religiøse ritualer nesten utelukkende orientere oss *mot vårt eget indre*. Liturgien har skapt et kart over det menneskelige *hjertet*, uten et makrokosmos, uten et eksteriør – med unntak av en verden langt borte herfra, himmelen. På tross av denne kritikken, er Lathrop også full av optimisme. Og han mener at en fornyet kristen liturgi vil være full av tråder som løper ut til verden.

Med disse perspektivene fra Lathrop vender vi nå tilbake til vårt hovedtema: erfaringer med låvvuen som gudstjenesterom som utgangspunkt for refleksjon om sammenhengen mellom kirkerom, liturgi og kosmologi.

¹ ”Kosmologi” er avledet av det greske ordet “kosmos”. Kosmos kan ha flere betydninger: “verden”, “orden” eller “den ordnede verden”. I den siste betydningen forstås kosmos som et stort ordnet hele, av synlige og usynlige gjenstander og krefter. Og det er spesielt dette siste ligger bak ordet “kosmologi”. Kosmo-logi (logi = lære) handler da om hva slags verden vi tenker at vi lever i.

2. Case: Samiske kirkedager 2004

De første Samiske kirkedager, som fant sted i Jokkmokk i 2004, ble en viktig milepæl med hensyn til bruken av lávvuen som gudstjenesterom. Her ble hovedgudstjenestene holdt i en “storlávvu”. Dvs. 7 store lávvuer ble koblet sammen og dannet et stort sirkelformet telt. Den tradisjonelle organiseringen av lávvuens indre rom, ble i stor grad beholdt, og ilden brant i sentrum av gudstjenesterommet.

For meg som prest var det en spennende erfaring å se at det skjedde noe når gudstjenesten ble flyttet til et rom som var fylt av så mye samisk tradisjon. I møte med dette rommet oppsto nye liturgiske elementer – delvist sponant, og delvis som en bevisst dialog med selve rommet, dets tradisjoner og sybmolikk.

Det mest iøynefallende skjedde ved avslutningen av nattverden da den gjenværende vinen ble helt i jorden ved ildstedet. Det var den sørsamiske presten, Bierna Bientie, som gjorde dette (spontant, eller i alle fall uannonsert) ved åpningsgudstjenesten, og jeg fulgte opp som forrettende prest på avslutningsgudstjenesten. De fleste reaksjonene vi fikk var positive. Det var en sterk opplevelse for mange. Det oppleves som knyttet til samisk tradisjon, og jorda og skaperverket ble løftet inn som en del av den virkeligheten som gudstjenesten tydelig omfavnet.

Men det var nok sikkert også motforestillinger, både blant samer og ikke-samer. En god stund senere fikk Bierna og jeg en litt bekymret respons fra en prestekollega. Hva handlet dette om? Hadde vi igjen begynt å bringe offer til *Sáráhkká*, til gudinnen som etter gammel tro bodde under ildstedet? Der og da følte vi på et dilemma: Skulle vi slutte med denne “utvidelsen” av nattverdsliturgien siden det kunne misforstås?

Dette eksempelet og dilemmaet fra lávvugudstjenestene på Samiske kirkedager tar vi nå med oss i bakhodet idet vi gjør oss mer kjent med lávvuens rom, og de tradisjoner som dette rommet er forbundet med.

3. Ekskurs: Lávvuens tradisjoner, symbolunivers

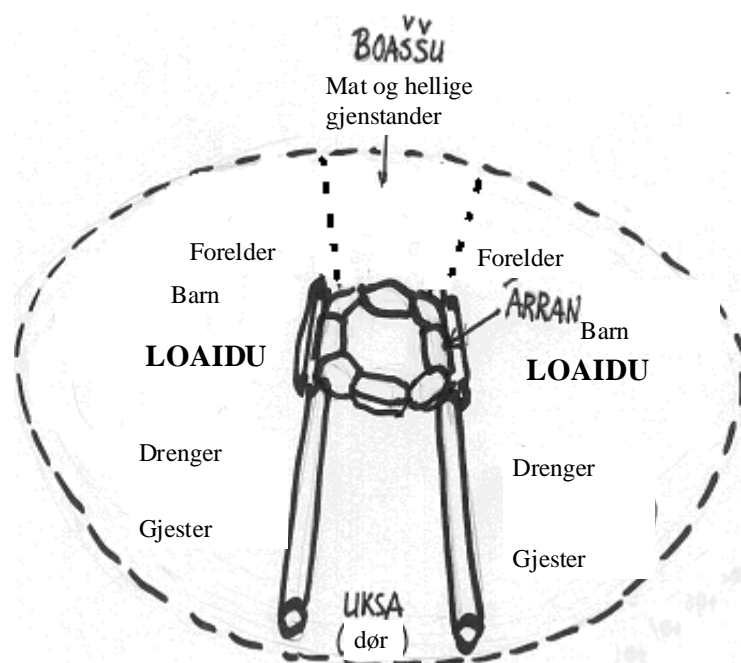
Arkeologiske utgravninger viser at den sirkelformede boplassen, med tydelig avgrensning av inngangspartiet mot et ildsted i midten, er en minst 2000 år gammel boform blant samene. Den sirkulære boligen er dessuten brukt både for jordgammer og de to samiske teltpene: lávvu og bealljegoahti. Jeg nevner dette her for å gjøre oppmerksom på at selv om denne boformen de siste generasjonene spesielt er knyttet til reindriftssamisk kultur, handler dette samtidig om en *felles* samisk gamle- og teltradisjon som f.eks. også sjøsamer har vært en del av om man går lenger tilbake i historien.

(Bilde: arkeologisk utgravning)

Dette bildet viser en utgravning av en svært gammel samisk boplass. Dere ser her et ildsted i sentrum av bildet og et sirkel av stener i ytterkanten som markerer veggene. Videre ser dere to steinrader som markerer inngangspartiet. Disse går fra ildstedet og rett nedover på bildet. Dette er nøyaktig den samme måten som det tradisjonelle samiske teltet har blitt organisert på opp til vår tid.

(Bilde: Bealljegoahti)

Hvis dere ser på dette bildet så vil dere se ildstedet på nøyaktig samme måte, og i stedet for en rad med steiner som markerer inngangspartiet, brukes her to stokker til samme formålet. Dette er måten en tradisjonell lávvu har vært innredet på i reindriften opp til vår tid. Dette bildet er for øvrig ikke en lávvu, men en bealljegoahti, en buegamme. Forskjellen er at lávvuens bærekonstruksjon består i at stengene hviler mot hverandre i kryss på i toppen (som på en indiansk teepee). En bealljegoahti derimot har et indre reisverk basert på to buer. Dette gir en mer solid konstruksjon, og man kan bruke kortere og lettere stenger enn på en lávvu. Men altså, en lávvu og en bealljegoahti vil ha en helt identisk organisering av det indre rommet.

Hvis vi tar lávvuen enda nærmere i øyensyn, ser vi at det indre rommet er organisert som en sirkel rundt *árran*, ildstedet. Rommet rett bak / innenfor ildstedet kalles *boaššu* og er kjøkkenavdelingen i lávvuen. Her oppbevares maten. Dette var også stedet hvor de hellige gjenstandene som for eksempel *goavddis*, den samiske sjaman- eller spåtromma, ble oppbevart i gammel tid. Dette området i lávvuen har blitt assosiert med visse tabuer. Man får ikke lov å gå inn i det eller trå over det. Bare ved visse anledninger kunne man gå inn der, og det var alltid sammenheng med en begivenhet av åndelig eller rituell art.

Dette betyr at lávvuen allerede har et hellig rom som passer godt med alterpartiet i en kirke. I en lávvgudstjeneste bruker vi derfor *boaššu* som stedet der vi oppbevarer de hellige gjenstandene, inkludert brødet og vinen, som jo nettopp er ”hellig mat” i en nattverdsammenheng.

På hver side av ildstedet dannes to halve sirkler som kalles *loaidu*. Dette er stedet hvor man sitter eller ligger. Ifølge gammel skikk har dette rommet blitt organisert på en bestemt måte. Den har variert noe fra område til område, men hovedregelen er følgende. Foreldrene sitter nærmest *boaššu*, altså lengst inn. Små barn sitter nært mor på den ene siden. Større barn sitter på den andre siden. Drenger sitter utenfor disse og nærmest døra sitter gjestene. Når vi feirer gudstjeneste i en lávvu er det naturlig, i alle

fall til en viss grad, å trekke veksler på denne tradisjonene, f.eks. ved at den ledende liturgen sitter nærmest *boaššu*.

Selv ildstedet, *árran*, var også betraktet som et hellig sted i gammel tid, og vi kan relatere minst to symboler eller meningsinnhold til ildstedet. Det første kan illustreres ved hjelp av dette bildet.

(Bilde: sørsamisk runebomme)

Dere ser her et bilde av trommeskinnet på en tradisjonell sørsamisk sjamantromme. De samiske sjamantrommene er kjennetegnet av at de har et stort antall figurer eller symboler på trommeskinnet, og man antar at symbolene på trommeskinnet utgjorde et symbolsk kart over kosmos, over både den synlige og usynlige verden. Karakteristisk for de sørsamiske trommene er at solsymbolet alltid er plassert i sentrum av trommeskinnet. Dere ser et rombeformet symbol i midten med stråler som går ut i de fire himmelretningene. Plasseringen i sentrum av trommeskinnet forteller om den fremstående posisjonen som sola hadde i samenes religiøse univers. Historisk kildemateriale forteller at samene blant annet kunne kalle sola for “mor til alt levende”.

Plasseringen av sola i midten av trommeskinnet er spesielt interessant for oss. Det er nemlig svært sannsynlig at dette ble sett på som en parallell til hvordan ildstedet var i sentrum av den samiske gamma eller teltet (tenk dere lávvuen sett ovenfra). Slik man konkret opplevde ilden i lávvuen som en livgivende kilde i en kald verden, har man altså forestilt seg sola som det livgivende ildstedet i kosmos. Lávvuen ble altså et mikrokosmos, et avbilde av den store kosmiske orden.

Dette er en grunnleggende symbolikk som man kan knytte an til når man utvikler en kulturelt tilpasset lávvugudstjeneste.

Det andre symbol- eller meningsinnholdet knyttet til *árran* er at man i den gamle religionen mente at gudinnen *Sáráhkká* bodde under ildstedet. Hun ble assosiert både med ilden og jorda. Hun var den viktigste guden i dagliglivet til samene, ble æret av både kvinner og menn og hun mottok daglige offer i ildstedet, gjerne som drikkoffer.

Sáráhkká var forbundet med fruktbarhet. Man trodde at hun mottok barnesjelen, formet en kropp til den og satte det inn morslivet. Så vokter hun over graviditet og fødsel. Man forestilte seg at *Sáráhkká* hadde denne rollen også i forhold til dyrene.

*Sáráhkká*s tilknytning til jorda kom også til uttrykk når man ofret til henne ute i naturen. Da satte man ofte opp et tre eller rot med røttene opp. Dette var ikke et gudebilde i seg selv, men rota var et symbol på at den goddommen man tilba var assosiert med jorden.

Vi ser altså at det er flere lag med symbolikk forbundet med ildstedet. For det første *Sola* og for det andre *Sáráhkká*. Begge var livgivere og kosmologiske krefter. *Sola* på et universelt nivå. *Sáráhkká* på dagliglivets nivå knyttet til familien og dyrelivet.

4. Liturgisk og teologisk tilrettelegging²

Vi har nå fordypet oss i lávvuens rom, tradisjon og symbolikk. Vi skal gå videre og tenke på liturgisk og teologisk tilrettelegging med tanke på en gudstjeneste i lávvu. Ildstedet får da representere verdens åndelige midtpunkt. I en kristen sammenheng er det naturlig at dette knyttes til Den treenige Gud – og i særdeleshet Kristus.

Som det *pre-eksistente Logos* (Ordet) er Kristus livgiver på et kosmisk nivå. Dette kan vi se som en parallell til sola i sentrum av trommeskinnet. Kristus er Lyset som verden liv. (Joh 1,4) Alt er skapt ved ham og til ham. Han er den livgivende sola (ilden) i sentrum av verdens store gamme.

Som den *inkarnerte Kristus* er han imidlertid kommer nær oss her og nå, som ilden som brenner i vår gamme. Han er det livgivende og frelsende ildstedet vi kan komme til og berge livet hos i en kald vinter. Han er den som samler oss og forener oss. Han lyser opp vår nestes ansikt så vi kan se henne eller ham. Han forsoner oss med Gud og med hverandre. Han gjør vår brutte sirkel hel.

² For en noe utvidet teologisk tilrettelegging av samisk solsymbolikk, se Tore Johnsen: *Jordens barn, Solens Barn, Vindens barn. Kristen tro i et samisk landskap*. Oslo: Verbum 2007, s. 31-48.

Som den inkarnerte Kristus bærer Kristus dessuten også noen av *Sáráhkkás* trekk. Han er den livgivende ilden som har forbundet seg med jorda. Han er den nye Adam av adama, det nye mennesket tatt av jorda. Gjennom inkarnasjonen har han forenet seg selv med hele skaperverket. Kristus har blitt en forbindelse også mot jorda. Og i ham gjenfødtes mennesket – og verden – til nytt liv hos Gud.

Tilbakeblikk på case

Forhåpentligvis har det gitt mer klangbunn for det caset jeg innledet med fra Samiske kirkedager, der vinen ble helt i jorda ved ildstedet ved avslutningen av nattverden. Som nevnt var det mange som umiddelbart ga positive tilbakemeldinger på akkurat dette. Det ga en tydelig assosiasjon mot samisk tradisjon, og åpnet for at jorda ble løftet inn i gudstjenestens drama. Men så hadde også noen reist en kritisk innvending. Hvordan skulle dette forstås? Var det en ofring til *Sáráhkká*?

Den sørsamiske presten Bierna Bientie og jeg drøftet litt hva vi skulle gjøre. Ville det beste være å legge dette til side, siden det kunne misforstås? Vi konkluderte ikke da, men jeg har siden tenkt at kanskje en løsning ville være å *utvikle et nytt liturgisk element*, et liturgisk ledd som gjør eksplisitt hva som legges i det. Jeg vet ikke om jeg har funnet et godt eller endelig svar på det, men et alternativ kunne tenkes omtrent slik:

Etter at menigheten har fått tilsagt ordene om at “Den korsfestede og oppstandene Jesus Kristus har nå gitt dere sitt hellige legeme og blod osv..”, kan presten gå til ildstedet med kalken, knele ned og si f.eks. følgende:

L: Kristus, vi heller vinen i jorda i troen på at du utøste ditt blod så hele skaperverket kan forløses.

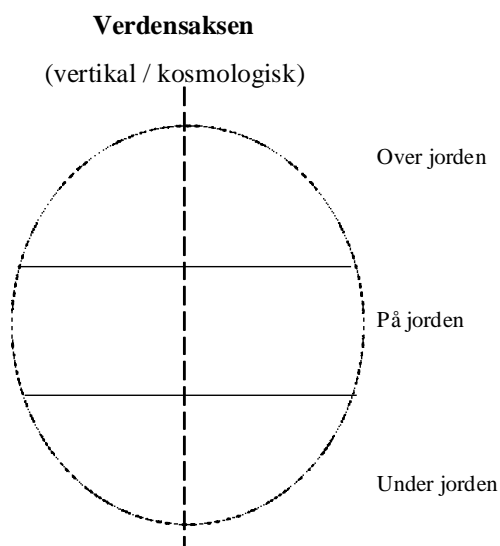
Vinen helles i jorden ved ildstedet. †

A: Alt som er skapt lengter etter å få del i friheten som Guds barn skal eie i herlighet.

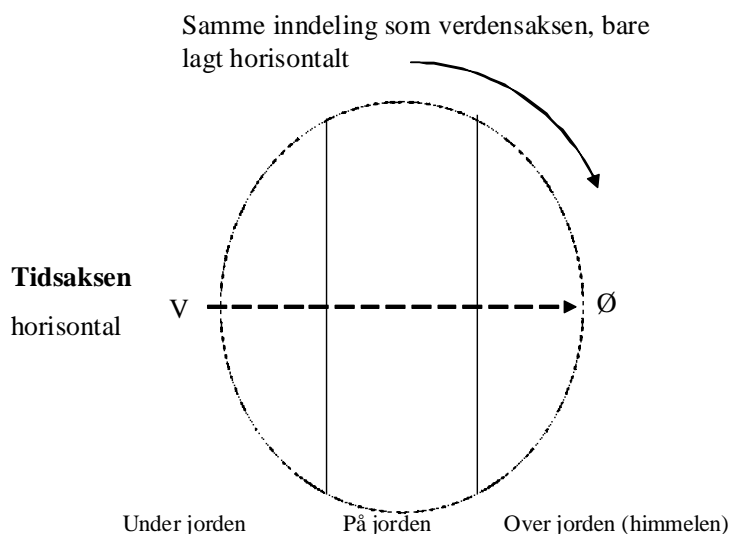
Kirkerom – liturgi – kosmologi. Min opplevelse er at i dette eksempelet er nettopp disse tre elementene sterkt vevet sammen. Det ene flyter over i det andre.

5. Sideblikk til tradisjonelle kirkerom

Jeg vil avslutte med noen refleksjoner om kirkerom. De fleste som befatter seg med gudstjenesten er klar over at det er et samspill mellom kirkerom og liturgi. Kirkebygg er bygd for liturgiske formål og rommets utforming og utsmykning er der for å fremheve ulike teologiske og liturgiske motiver. Kirkerommet er i følge Arne E Sæther tradisjonelt orientert om to akser. I kirker er oftest den ene akse sterkere vektlagt enn den andre, og ut fra dette kan vi skille mellom to hovedtyper kirkebygg (Sæther 2001).

Den første akse er *verdensaksen*. Her orienteres verden rundt en akse mellom himmel, jord, og det under jorden. Denne akse er kosmologisk og vektlegger en erfaring av kosmos her og nå.

Den andre aksene er *tidsaksen*. Denne er horisontal. Ifølge Sæther er dette i praksis den vertikale verdensaksen som er lagt ned horisontalt i vest-øst retning. Her ligger dødskreftene i vest, livet på jorden her og nå og himmelen der fremme.

Ut fra hvilken av disse aksene som vektlegges sterkes kan vi skille mellom to hovedtyper av kirkebygg. Den første er *langkirken*. Her går hovedorienteringen langs den horisontal øst-vest-aksen som symboliserer vandringen fram mot himmelen og evighetshåpet. Dette målet er symbolisert ved alteret langt der fremme, og gudstjenesten er orientert mot alteret som symbol for guds nærvær. Dette er det tradisjonelle kirkebygget hos oss og i hele vestkirken. Her er tidsaksen hovedaksentueringen. Vi er underveis mot noe som kommer.

Den andre hovedtypen av kirkebygg kaller vi *sentralkirker*. Denne kirketypen, som er vanlig i ortodoks sammenheng, er til forskjell fra langkirken først og fremst orientert rundt et tydelig sentrum, hvor Guds nærvær i sin menighet her og nå vektlegges. I dette senteret tenkes en vertikal akse hvor himmelen og jorden holdes sammen. Her er det ikke tidsaspektet og vandringen mot et mål der framme, som er hovedaksentueringen, men en opplevelse av kosmos her og nå.

(Bilde: Kristus Pantokrator)

I mange ortodokse kirker er denne kosmiske aksentueringen ytterligere understreket i utsmykningen av kirkerommet. Kristus pantokrator – Kristus allherskeren – er gjerne avbildet i sentralapsen over menigheten. Videre vil vi i mange ortodokse kirker se englene og apostlene avbildet i en krets rundt Kristus pantokrator, og deretter alle martyrene i krest rundt dem, som i enkelte kirker strekker seg nedover taket mot menigheten. Tanken er at den gudstjenestefeirende menigheten her og nå slutter seg til den kosmiske gudstjenesten.

Hvis vi anvender disse to hovedaksene og hovedtypene av kirkerom på låvvuen, vil vi se at låvvuen minner mest om østkirkens kirkerom med et tydelig sentrum og en vertikal verdensakse. Vi kan også slå fast at kosmologien synes å være mer fremtredende i begge rom.

6. Utblikk fra Åpenbaringen (Åp 5-7)

Jeg har forstått det slik at man i østkirken har den kosmiske gudstjenesten beskrevet i Johannes Åpenbaring som sitt forbilde. Denne er spesielt beskrevet i Åp 5-7. Jeg skal avslutte mitt foredrag om kirkerom, liturgi og kosmologi med et utblikk fra denne scenen.

Johannes får i en visjon se den himmelske forsamling med Guds trone og Lammet i sentrum. I kapittel 5 begynner lovsangen av Lammet med de 4 vesener og de 24 eldste som står i en krets rundt tronen. De 24 eldste bærer med seg gullskåler med de helliges bønner (altså løftes den jordiske gudstjenesten inn i den himmelske). Deretter utvides kretsen om tronen og Lammet med englene. Det var myriader på myriader, tusener på tusener, skriver Johannes. Det er inn i denne forsamlingen at etterhvert den store hvite skare av alle folk og tungemål løftes inn (kap 7). Men før det skjer, er det en detalj i kapittel 5 som ofte glemmes. Og det er at gudstjenesten på et tidspunkt ikke bare avgrenses til himmelen. Etter at myriadene av engler slutter seg til lovsangen, står det i Åp 5,13 at hele skaperverket løftes inn i lovsangen: “Og hver skapning i himmelen og på jorden og under jorden og i havet, ja, alt som finnes i dem, hørte jeg si: Han som sitter på tronen, ham og Lammet være takk og ære, pris og makt i all avighet. De fire skapningene svarte: “Amen.” Og de eldste kastet seg ned og tilba.

Det vi leser i Åpenbaringen er altså at tilbedelsen som Johannes ser i sin visjon på et visst tidspunkt går over fra å være en himmelsk tilbedelse til å bli en kosmisk tilbedelse som omfatter alle skapninger i himmelen og på jorden. Og det er til denne *kosmiske* lovsangen at den store hvite flokk slutter seg til.

Vi kan spørre om dette urbildet av den kosmiske lovsangen/gudstjenesten fra Åpenbaringen har noen betydning for hva vi tenker om gudstjenesten. Og for hva vi tenker om kirkerom. “Trenger Gud et sted?” spørres det i konferansetemaet. Kanskje trenger ikke Gud et sted. Men han har skapt et sted, et kosmos, som han har omsorg for og løfter inn i sin hellige sfære. Kanskje vil derfor et like relevant spørsmål være: Trenger *gudstjenesten* et sted? Trenger gudstjenesten en tydeligere forankring i jord og skaperverk – som en del av en større kosmologisk virkelighet?

Og trenger ikke bare gudstjenesten et sted, men også kirkerommet jord? Og er det mulig å tenke seg kirkerom som ikke bygger jorda ute, men gjør den til en integrert del av kirkerommet – som et element som inviterer til liturgisk samhandling? Jeg har ikke ferdige svar, men jeg reiser spørsmålene for en videre dialog om kirkerom, liturgi og kosmologi.

Ollu giitu!

Kilder:

Jernsletten, Jorunn (2009): ”Samisk gudstjenesteliv – et indre rom i kirka?” i: *Praktisk kirkelig årbok 2009. Samfunnet i gudstjenesten*. Stig Lægdene (red). Kirkelig utdanningscenter i nord, Tromsø. s.171-184

Johnsen, Tore (2007): *Jordens barn, Solens barn, Vindens barn. Kristen tro i et samisk landskap*. Verbum, Oslo

Lathrop, Gordon W (2003): *Holy Ground. A Liturgical Cosmology*. Fortress press, Minneapolis

Arne E. Sæther (2001): *Kirken som bygg og bilde. Rom og liturgi ved et tusenårsskifte*. Sæthers forlag, Asker